

DÜNYA BAL ARISININ MÜHAFİZƏSİNƏ QALXIB

Şamil Quliyev, Azərbaycan Ariçılar İttifaqının sədri

Bal arısı yaranışından hazırkı dövrə kimi canlı aləmin təkamülündə, yaşam mümkünlüyünün saxlanmasında və ekoloji tarazlığın qorunmasında mühüm rol oynamış; yaşam və davranış tərzini daim şüurlu insanı heyrləndirmiş, düşündürmüş, halallığa, təmizliyə, intizama, qənaətcilliyə və yaradıcılığa sövq etmiş; məhsullarının möcüzəvi müalicə xüsusiyyətləri, müqayisəolunmaz qidalılığı və çoxçeşidliliyi baxımdan alternativsizliyi ilə seçilmişdir.

Təbiətin yaratdığı milyonlarla canlılar arasında insanların daha çox marağını və diqqətini çəkən, öyrənilən; bununla belə sirləri ilə insan aqlını və elmini aciz vəziyyətdə qoyan canlılardan biri və bəlkə də birincisinin bal arısı olduğunu desək yanlışlıq.

Bal arısının davranışları sahəsində apardığı tədqiqatlara görə 1973-cü ildə Nobel mükafatı almış Karl Frişin arı haqqında dedikləri arı aləminin sirlərinin bu böyük alim üçün də tam açılmadığını təsdiq edir: "Arı aləmi sirli quyuya bənzər. Ondan nə qədər çox götürsən bir o qədər çox dolur".

Bal arısı məhsullarının əvəz olunmaz qidalılığı, müalicəvi xüsusiyyətləri, eləcə də bal arısının ətraf mühitin qorunması, ekoloji tarazlığın bərpası istiqamətlərindəki müqayisə olunmaz potensial imkanları ilə bərabər, onun entomofil kənd təsərrüfatı bitkilərinin tozlandırılmasında və ya başqa sözlə desək dünya əhalisinin ərzaq təminatındakı rolu da olduqca böyükdür.

Almaniya və ABŞ universitetləri alimlərinin apardığı tədqiqatların nəticələrinə görə 115 adda kənd təsərrüfatı bitkisinin bal arısı ilə tozlandırılması olmadan normal məsul verməsi mümkün deyildir.

Dünyanın 200 ölkəsində istehsal olunan ərzaq məhsullarının 30%-i həşərat tozlandırması nəticəsində mümkün olur. Alman və Fransız mütəxəssislərinin hesablamalarına görə tozlandırma hesabına dünyada istehsal olunan ərzaq məhsullarının ümumi dəyəri 153 milyard yevro miqdarındadır ki, bunun da 50 milyardı tərəvəz, 50 milyardı meyvə, 39 milyardı yağlı bitkilər və qalan 14 milyardı isə digər bitkilərin payına düşür.

Bal arısı ilə bitkilərin tozlandırılmasından əldə olunan məhsul artımının dəyəri ABŞ-da 14,5 milyard, Kanadada 1,5 milyard, İngiltərədə isə 800 milyon runt sterlinq miqdarında hesablanmışdır.

Son illərdə təbiətdə baş verən qlobal iqlim dəyişmələri, müxtəlif istiqamətli və miqyaslı antropogen fəaliyyətlərin mənfi təsirləri bal arılarının yem ehtiyatlarının tükənməsi və keyfiyyətinin aşağı düşməsi, gen ehtiyatlarının ciddi çirklənməsi, xəstəliklərin genişlənməsi və yeni təhlükəli xəstəliklərin meydana gəlməsi, an ailəbrinin sayının sürətlə azalması, məhsuldarlığın və alınan məhsulların keyfiyyətinin aşağı düşməsi kimi ciddi fəsadlarla özünü büruzə verməkdədir.

Artıq daha çox sənayeləşmiş və urbanizasiyalaşmış bir çox ölkələrin mövcud iqlim şəraitləri bal arılarının normal yaşamını təmin edə bilmədiyindən, bu ölkələr bal arılarının kütləvi qırğını sindromu deyilən olduqca təhlükəli problemlə qarşılaşmışlar.

Dünya ölkələrinin ançılar birliklərinin beynəlxalq federasiyası - Apimondiyanın məlumatlarına görə 2008-ci ildə Avropa Birliyi ölkələrində saxlanılan 13,6 mln an ailəsinin 30%-i məhv olmuşdur. Alimlərin hesablamalarına görə itkilərin belə yüksək səviyyəsi davamlı olarsa, 8-10 il ərzində Avropa arıçılığı tamamilə məhv ola bilər. Arı ailələrinin kütləvi qırğını sindromu özünü 2008-ci ildə ABŞ-da 40%, Kanadada 28% səviyyəsində göstərmişdir. Yaponiya kənd təsərrüfatı nazirliyinin məlumatlarına görə isə sindromun 2008-ci il nəticələri növbəti ildə də təkrarlanarsa, ölkə arıçılığı əsaslı şəkildə tənəzzülə uğrayacaq.

Sindromun qorxunc nəticələri artıq ançılar və arıçı alimlərlə yanaşı bir çox dövlətləri, nəhəng aqrobiznes və qida sənayesi kompaniyalarını da narahat etməyə başlamışdır. Belə ki, bal arılarının və digər tozlayıcıların sayının bu şəkildə azalmasının məntiqi sonu dünyada bir çox ərzaq məhsullarının istehsalının kəskin azalması və qiymətlərinin artımı, sosial-iqtisadi problemlərin gərginləşməsi və ciddi ekoloji fəlakətlər deməkdir.

Böyük alim Albert Eynşteyn əbəs yerə deməmişdir: "Annın məhvindən dörd il sonra yer kürəsində insan həyatı məhvə məhkumdur".

Arı ailələrinin kütləvi qırğını sindromunun təhlükəliliyi nəzərə alınaraq, onun yaranma səbəbləri və qarşısının alınması üçün bir çox dünya ölkələrində (ABŞ, İngiltərə, Almaniya, Türkiyə, Fransa, Yaponiya və s.) ciddi tədqiqatlar aparılır və bu tədqiqatların miqyaslı maliyyə təminatı təmin edilir.

Problem Apimondiyanın 2007 və 2009-cu ildə keçirilmiş hər iki konqressində ciddi müzakirə olunmuş, aparılmalı tədqiqat istiqamətləri dəqiqləşdirilmiş və dünya təşkilatlarına müraciətlər qəbul edilmişdir.

Artıq bal arısının mühafizəsinə BMT də qoşulmuş və onun iki ixtisaslaşmış idarəsi: Ətraf mühit (UNEP) və Ərzaq və kənd təsərrüfatı (FAO) tərəfindən 25 mln dollarlıq, beş illik layihənin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

Paralel olaraq dünyanın 39 ölkəsindən 125 alimin iştirakı ilə yeni bir layihənin də həyata keçirilməsinə başlanılmışdır və bu layihənin əsas məqsədi arı biologiyası və xəstəlikləri sahəsində çalışan mütəxəssislərin işgüzar əlaqələrinin və əməkdaşlığının təmin edilməsidir.

İki il ərzində aparılmış tədqiqatların ilkin nəticələrinə görə arıların kütləvi qırılmasının səbəbləri aşağıdakılardır:

-Pestisid və arı müalicəsində istifadə olunan dərman preparatları qalıqlarının güləmdə toplanmasının mənfi təsirləri;

-Virus xəstəliklərinin geniş yayılması və yeni virus xəstəliklərinin yaranması; -Kənd təsərrüfatı əkinləri sahələrinin sürətli artımı və meşələrin məhvi ilə əlaqədar təbii yem ehtiyatlarının azalması və yoxsullaşması; -Genləri dəyişdirilmiş kənd təsərrüfatı bitkilərinin təsirləri;

-Arıların immun sistemini tamamilə məhv edən və ya immun çatışmamazlıqlarına səbəb olan yeni göbələk və digər təhlükəli xəstəliklərin artması;

-Kosmik rədonaviqasiya və mobil telefon rabitəsində yaranan elektromaqnit dalğalarının arılara mənfi təsirləri.

Tədqiqatçılar bal arısının kütləvi qırğını sindromunda yuxarıdakı faktorlardan hansı isə birinə üstünlük vermir, onun çoxfaktorlu səbəblərdən yarandığına diqqət çəkirlər.

Hələlik yekun qənaət ondan ibarətdir ki, bu faktorlardan hər birinin sindromun baş verməsində müəyyən qatqısı var və bal arısının etibarlı mühafizəsi bütün faktorları əhatə edən, elmi əsaslara söykənən, uzun müddətli kompleks tədbirlərlə mümkündür. Artıq bütün dünya bal arısının varlığını təhdid edən bu təhlükənin qarşısının alınması üçün miqyaslı layihələrə başlamış, başqa sözlə desək bal arısının mühafizəsinə qalxmışdır.

Ölkəmizdə bal arısının mühafizəsi istiqamətində görülmüş və görülməli tədbirlər barədə cəmiyyətin bilgiləndirilməsi faydalı olardı.

Bal arısının küdəvi qırğını sindromunu şərtləndirən faktorların Azərbaycan ərazisində də arılara təsiri mövcuddur. Lakin zəruri tədqiqatlar aparılmadığından bu təsirlərin təhlükəlilik dərəcəsi, yayılma coğrafiyası, hansı dinamika ilə inkişaf etməsi barədə dəqiq məlumatlar yoxdur.

Ölkəmizdə yerli an genofondunun qorunması və damazlıq işi, arıçılıqda yem ehtiyatı bazasının yaxşılaşdırılması, arıçılıq məhsullarının yüksək səviyyəli istehsalı, tədarükü və qablaşdırılması kimi həlledici məsələlərə uzun illər göstərilən biganəlik bal arısının mühafizəsinin və ondan səmərəli istifadənin nə qədər acınacaqlı vəziyyətdə olmasından xəbər verir.

Bununla belə son üç-dörd ildə ölkəmizdə arıçılıq sahəsində canlanma müşahidə olunmaqdadır. Ölkə ərazisində xarici təşkilatların yardımı ilə bir neçə arıçılıq layihələrinin həyata keçirilməsi, yüksək səviyyədə olmasa da, müntəzəm olaraq arıçılıq sərgilərinin təşkili, arıların təşkilatlanmasını qarşısına hədəf qoymuş Azərbaycan Arıçılar İttifaqının yaradılması və ən mühümü olan "Arıçılıq haqqında" qanunun 2009-cu ildə ölkə başçısının verdiyi fərmanla qüvvəyə minməsidir.

"Arıçılıq haqqında" qanunda arıçılıqda zəruri inkişafın təmin edilməsi, rəqabət qabiliyyətli və gəlirli sahəyə çevrilməsi, mövcud mütərəqqi arıçılıq təcrübələri və texnologiyalarının ölkəmizdə tətbiqi, arıçılıqda kadr təminatı, damazlıq işinin yaxşılaşdırılması, qiymətli yerli arı genofondumuzun qorunub

saxlanması, arıçılıq məhsullarının istehsalının artırılması və istifadəsinin genişləndirilməsini təmin edən ciddi müddəalar vardır. Qanunun dörd maddədən ibarət olan beşinci fəslə tamamilən bal arısının mühafizəsinə həsr olunmuşdur.

Qanunda nəzərdə tutulan tələblərə ciddi əməl olunarsa, qısa müddətdə ölkə arıçılığında və bal arısının mühafizəsi sahəsində ciddi inkişafa nail olunacaqdır.

Bunun üçün ilk növbədə yerli an genofondunun qorunması, arıçılıqda damazlıq və ana an yetişdiriciliyi işinin müəssir dövrün tələblərinə uyğun qurulmasına nail olmaqdır. 2009-cu ildə "Dağ arıçıları" İctimai Birliyinin arıçıları qardaş Türkiyənin TİKA təşkilatının texniki dəstəyi ilə Xızı rayonu ərazisində izole mayalandırma məntəqəsi təşkil etməklə, illik məhsuldarlığı 3 000 ədəd olan ana an yetişdiriciliyi təsərrüfatı yaratmışlar. Təsərrüfatda istehsal olunan yüksək keyfiyyətli və cins təmizliyinə nail olunmuş ana arılar "Arıçılıq haqqında" qanunun tələblərinə uyğun olaraq respublikanın bütün bölgələrinə paylanmaqdadır.

Təsərrüfatın genişləndirilərək illik məhsuldarlığın 6 000 ədədə çatdırılması, onun damazlıq işi və ana an yetişdiricilərinin hazırlanması mərkəzinə çevrilməsi ölkə arıçılığına ciddi fayda verərdi. Əlavə olaraq regionlarda bir neçə belə təsərrüfatın yaradılmasına da ehtiyac vardır.

Azərbaycan arıçılığının həllini gözləyən əsas problemlərdən biri də arıçılıq məhsullarının avropa standartlarına uyğun istehsalı, tədarükü, emalı, qablaşdırılmasına nail olmaqdır.

Azərbaycan Arıçılar İttifaqı arıçılarımızın bu əsas probleminin köklü şəkildə həlli üçün dəyəri 1,1 mln. manat, illik istehsal məhsuldarlığı: 1000 ton bal, o cümlədən 400 t ixrac təyinatlı, 4 t çiçək tozu, 0,5 t bəremum (propolis) və 250 kq arı südü olan "Arıçılıq məhsullarının Avropa standartlarına uyğun emalı, qablaşdırılması və marketinqi" adlı layihə hazırlamışdır.

Layihənin həyata keçirilməsi ölkəmizdə arıçılıq məhsullarının istehsal həcmi və mədəniyyətinin yüksəlməsinə, hazırda böyük vüsət almış və hərtərəfli ziyanlı olan bal adı altında saxta məhsulların satışının qarşısının alınmasına və həm də bal arısının mühafizəsinə xidmət edəcək.

Son illərdə təbiətdə baş verən global iqlim dəyişmələrinin və urbanizasiya xarakterli insan fəaliyyətinin mənfi təsirləri; əkin, suvarma, otarılma normalarına düzgün əməl olunmaması və meşələrin qırılması ilə eroziya proseslərin sürətlənməsi arıçılığın yem ehtiyatlarına mənfi təsirini göstərməkdədir.

Təcrübə göstərir ki, ildən-ilə ölkənin arıçılıq üzrə mövcud yem ehtiyatı potensialı sürətlə azalır və bu da arıçılıqda məhsuldarlığın azalmasına, stabil arıçılıq məhsulları istehsalının mümkünsüzlüyünə və sonda arıçılıq sahəsinə olan marağın itirilməsinə gətirir.

Yaranmış bu problemin həlli yollarından biri arıçıların özlerini cəlb etməklə ölkənin hər yerində nektar və çiçək tozu (polen) verən bitkilərin kütləvi əkinləri üçün təminat yaradan layihələrin həyata keçirilməsidir. Ölkədə yem

ehtiyatı bazasının yaxşılaşdırılması bal arısının mühafizəsini asanlaşdıracaq əsas amillərdən biri ola bilər.

Ölkədə an xəstəlikləri ilə mübarizənin aşağı səviyyədə olması, an xəstəliklərinə qarşı planlı, əhatəli və müntəzəm tədbirlərin aparılmaması təhlükəli an xəstəliklərinin kütləvi yayılmasına və bal arısının mühafizəsinin xeyli çətinləşməsinə səbəb olur. Arıçılıq məhsullarında qalıntı verməyən və orqanik mənşəli dərman preparatlarından istifadə edilməli və dərmanların əsasən kek (kandi) şəklində arılara verilməsi üsuluna keçid təmin olunmalıdır.

Bal arısının mühafizəsini xeyli asanlaşdıran tədbirlərdən biri də ölkədə ançılıq təsərrüfatları və an ailələrinin vahid bir sistemdə qeyd altına alınmasıdır. Ançılığı inkişaf etmiş ölkələrdə bu məsələ Kənd təsərrüfatı nazirliyi və arıçılar birliklərinin birgə əməkdaşlığı ilə həyata keçirilən layihələrlə uğurla həll olunmuşdur. Azərbaycan Arıçılar İttifaqı xarici təcrübəyə istinad etməklə, ölkə arıçılığının vahid qeyd sistemində keçilməsini təmin edən layihə hazırlamışdır. Bu layihənin həyata keçməsində maraqlı olan bütün tərəfləri əməkdaşlığa dəvət edir.